

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

ФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ І ДІЯЛЬНІСТЬ РЕЛІГІЙНИХ СПІЛЬНОТ

Олег КИСЕЛЬОВ (Київ)

РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Зазвичай, коли йдеться про формування та розвиток громадянського суспільства, то провідну роль у цьому процесі покладають на громадські організації. Існує достатньо підстав для такого розуміння. Ми не збираємося тут його заперечувати, адже метою громадських організацій є цілеспрямована діяльність на захист прав, свобод та інтересів громадян та спільнот (національних, релігійних, культурних тощо), а тому вплив на прийняття рішень у виконавчій та законодавчій владі, контроль за виконанням цих рішень є одним із основних їхніх завдань. Церкви, деномінації, секти та культу є інституціями, в яких громадяни реалізують своє право сповідувати певну релігію та здійснювати культові практики; вони нерідко стають об'єктами захисту деяких громадських організацій. Це пов'язано з тим, що релігійні організації (зокрема ті, що вважають «нетрадиційними» для якогось регіону чи країни в цілому) іноді відчують дискримінацію або утиски як з боку інших релігійних організацій (здебільшого «традиційних»), так і з боку органів державної влади, що є порушенням конституційних принципів рівності всіх релігійних організацій перед законом та відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави. Рівність релігійних організацій перед законом також передбачає рівне ставлення до них з боку державних інституцій, що має реалізуватися у справедливому розподілі майна, яке підлягає поверненню релігійним організаціям (т. зв. «політика реституції церковного майна»), при виділенні земельних ділянок під будівництво культових споруд тощо. Правозахисні організації, які працюють у площині захисту свободи совісті та свободи релігій, зазвичай представляють інтереси релігійних організацій. Проте останні можуть й самі виступати як суб'єкти такої діяльності, тобто виконувати завдання та функції громадських організацій. Автор цієї статті пропонує окреслити і проаналізувати ту ситуацію, коли релігійні організації виступають або потенційно можуть бути суб'єктами розбудови громадянського суспільства. Такий підхід не є абсолютно новим. Наприклад, у проектних напрацюваннях до «Національної концепції розвитку громадянського суспільства в Україні», метою якої є визначення стратегічних та тактичних завдань для громадськості, серед сегментів, соціальних інституцій громадянського суспільства, поряд із громадськими організаціями, політичними партіями та рухами, мас-медіа та ін., значиться церква²²⁷.

Щоб зрозуміти ту особливу роль, яку відіграють релігійні організації у розвитку громадянського суспільства, слід осмислити саму специфіку релігійних організацій. Найлегше це зробити, порівнюючи їх із іншими соціальними інституціями, зокрема такими як громадські організації та політичні партії. Метою громадських організацій є захист прав, свобод та інтересів громадян і покращення сімейних, побутових, соціальних,

²²⁷ Проектні напрацювання. Національна концепція розвитку громадянського суспільства в Україні // Кроки до громадянського суспільства. Науковий альманах. – К., 2004. – С 11.

правових та інших сфер нашого життя. У своїй діяльності ці організації виходять не стільки з усвідомлених інтересів та потреб громадян, скільки з т. зв. «суспільного блага».

Політичні партії, які також відіграють важливу роль у формуванні громадського суспільства (особливо ті з них, які знаходяться в опозиції), головним завданням своєї діяльності вбачають захоплення будь-якої влади, хоча в ідеалі вони є засобом представлення інтересів громадян чи певного соціального класу, верстви населення у формуванні державної політики. У політичній боротьбі політичним партіям доводиться критикувати одні іншу, «піаритись» за рахунок захисту прав і свобод громадян, підтримувати діяльність громадських організацій. Політичні партії, на відміну від громадських організацій, намагаються представити свої вузькі інтереси (партійні, класові інтереси) як всезагальні.

Релігійні ж організації головною своєю метою мають задоволення релігійних потреб громадян через здійснення спільних практик (молитов, обрядів, церемоній, ритуалів тощо), що прилучають віруючих до сакрального та забезпечують їх необхідними релігійними знаннями через проповіді та релігійну літературу. Але релігія є також соціальним феноменом, а релігійні організації – суспільними інституціями, які виконують цілий ряд соціальних функцій: інтегративну, комунікативну, регуляторну тощо. Релігії функціонують у суспільстві, а тому прямо чи опосередковано мають на нього вплив. Церква, як суспільна інституція, за соціологічними дослідженнями має найбільшу довіру серед населення України²²⁸. Згідно з останнім соціологічним дослідженням Центру Разумкова, церкві повністю довіряють – 30,8% громадян України, тим часом як українським ЗМІ – 13,2%, громадським організаціям – 5,5%, а політичним партіям – 3,8%²²⁹.

Таким чином, є підстави говорити про те, що релігійні організації можуть мати великий вплив на суспільну свідомість. Причому, якщо взяти до уваги те, що громадські організації мають досить незначний вплив на суспільство²³⁰, то роль релігійних організацій у процесі формування та розвитку громадянського суспільства виглядає принципово значущою. Варто відзначити, що кількість релігійних організацій в Україні (33841)²³¹ перевищує сукупну кількість політичних партій (146)²³² і громадських організацій (28000)²³³. Відтак вони є більш поширеними (хоча, звісно, в усіх трьох групах є «мертві організації», тобто такі, які реально не функціонують). Треба зазначити, що релігійні організації є також найбільш поширеним типом організацій, членами яких є українські громадяни (від 3% до 5%)²³⁴. Відзначимо й те, що релігійні організації мають власні мас-медіа: газети, журнали, радіо- та телепередачі (і навіть цілі радіостанції та телеканали), веб-портали. Якщо говорити про друковані релігійні ЗМІ, то на початок 2008 року було 383 періодичних видань, проте, напевно чи можна впевнено назвати хоча б одну авторитетну й читану у всій країні релігійну газету чи журнал. Окрім того, у релігійних виданнях основний зміст здебільшого складають питання віровчення, релігійної історії, відповіді на запитання віруючих, а суспільні проблеми займають незначну і не основну частку їхнього змісту. Можна впевнено сказати, що вплив релігійних організацій на суспільство в цілому обмежений, на що вказує, наприклад, ігнорування українськими громадянами

²²⁸ Динаміку довіри до церкви та духовенства. Див.: Панина Н. Социологический мониторинг. Украинское общество 1994-2005: год перелома. – К., 2005. – С. 39.

²²⁹ Думка громадян України про підсумки 2007 року, владу, політиків, ситуацію в країні // http://www.uceps.org.ua/img/st_img/table/1532/press1207.doc

²³⁰ Див.: Кроки до громадянського суспільства. Науковий альманах. – К., 2004. – С. 13,92.

²³¹ Релігійна панорама. – 2008.- №2. – С. 72.

²³² <http://www.cvk.gov.ua/paty/paty.htm>

²³³ Стан та динаміка розвитку неурядових організацій України 2002-2006 роки. Звіт за даними дослідження. – К., 2006. – С. 18.

²³⁴ Див.: Панина Н. Социологический мониторинг. Украинское общество 1994-2005: год перелома. – К., 2005. – С. 15.

рекомендації християнських церков не дивитися кінострічку за романом Дена Брауна «Код да Вінчі».

Важливо також пам'ятати, що зростання кількості релігійних організацій, розвиток релігійної мережі супроводжувалися на початку 90-х рр. XX ст. міжконфесійними та міжцерковними конфліктами, що негативно впливало на стабільність в українському суспільстві. Звісно, зараз не варто акцентувати увагу на тих конфліктних ситуаціях, які все ще існують у релігійному середовищі. Проте варто відзначити, що релігійні організації досі сприймають одна одну як конкурентну. При цьому подібна ситуація відбувається не лише у православному середовищі, а й серед українських мусульман та іудеїв. Це, звичайно, не є сприятливим чинником для включення релігійних організацій до активних учасників розвитку громадянського суспільства в Україні.

Поліконфесійність нашої країни навряд чи дає право говорити про особливу роль якоїсь однієї релігійної організації у розвитку громадянського суспільства. Ми переконані, що наявний в Україні релігійний плюралізм є однією із сприятливих умов для формування, розвитку та нормального функціонування громадянського суспільства. Вважаємо, що тут доречно навести думку відомого американського соціолога релігії Хосе Казанови: «Виходячи з такої значної кількості і різноманітності релігійних спільнот у сучасній Україні, можна висловити принаймні два гіпотетичних судження. Передусім, можна підсумувати, що менш ніж за два десятиліття в Україні сформувалася найбільш різноманітна, плюралістична та прозора конкурентна релігійна система в Європі. Справді, можна сказати, що Україна – єдина європейська країна, яка наближається до американської моделі релігійного деномінаціоналізму»²³⁵.

У США та Європі релігійні організації є фактично громадськими організаціями, але із специфічною «додатковою» діяльністю, спрямованою на сакральне. Х. Казанова згадує, що ще А. Токвіль відзначив, що релігійні організації в Америці є прототипами громадських організацій. Натомість інший американський соціолог і філософ Р. Белла показав, що соціальна діяльність є чи не найголовнішою складовою для членів християнських спільнот у США²³⁶. Французький релігієзнавець Ж.-П. Віллем відзначає, що європейські християнські церкви та деномінації виявляють велику активність у розбудові Європи, об'єднання якої сприяє розвитку християнського екуменізму²³⁷.

Проте про екуменізм в Україні говорити ще передчасно. Аналіз розвитку міжконфесійних та міжцерковних відносин в Україні дає підстави говорити лише про становлення екуменічних відносин між християнськими церквами та деномінаціями²³⁸. Це проявляється у виникненні міжконфесійних об'єднань із екуменічним потенціалом здатності церков до вироблення спільних оцінок щодо духовно-моральної чи політичної ситуації у суспільстві при відсутності при цьому водночас плідного та тривалого співробітництва й ведення богословських діалогів. Християнську солідарність суспільство спостерігало у 2004 році під час президентських виборів на Майдані та у 2005 році у зв'язку з поставленням питання про введення у загальноосвітніх навчальних закладах України предмету «Етика віри».

У зв'язку з активністю релігійних організацій під час Помаранчевої революції (слід зазначити, що церкви та деномінації були з обох боків барикад) виникає два запитання. Як взагалі релігійні організації ставляться до суспільних процесів, чи вважають вони за потрібне активно діяти у суспільстві? Де та межа, де закінчується суспільна активність і починається політика?

²³⁵ Казанова Х. Релігія та громадянське суспільство в Україні // Гідність. Солідарність. Субсидіарність: до громадянського суспільства в Україні. – Львів, 2007. – С 37.

²³⁶ Див.: Белла Р. Релігійний індивідуалізм і релігійний плюралізм // Релігія і общество. Хрестоматія по соціології релігії / Сост. В. Гараджа, Е. Рудкевич. – М., 1996. – С. 677-699.

²³⁷ Див.: Віллем Ж.-П. Європа та релігії. Ставки ХХІ століття. – К. 2006. – С. 75-78.

²³⁸ Див.: Кисельов О. Православні церкви в контексті становлення екуменічних відносин в Україні // Міжправославні відносини в Україні: характер, проблеми, тенденції розвитку. – К., 2006. – С 91-95.

Відповідаючи на перше запитання, ми звернемося до соціальних вчень християнських церков та деномінацій. В «Основах соціальної концепції Української Православної Церкви» міститься заклик до віруючих бути законослухняними громадянами держави, проте йдеться також і про можливість виступати проти вимоги закону, якщо вона загрожує «вічному спасінню, передбачає акт віровідступництва або здійснення того чи іншого очевидного гріха щодо Бога і ближнього»²³⁹. У документі передбачається навіть те, що віруючі можуть прийняти позицію громадянської непокори: «У разі неможливості підкоритися державним законам і розпорядженням влади з боку церковної Повноти, церковне священноначаліє після належного розгляду питання може вдатися до таких дій: вступити в прямий діалог із владою щодо проблеми, яка виникла; закликати народ застосувати механізми народовладдя для зміни законодавства або перегляду рішення влади; звернутися до міжнародних інстанцій і світової суспільної думки; звернутися до своїх чад із закликом до мирної громадянської непокори»²⁴⁰. Таким чином, у документі передбачається активна позиція віруючих, вплив законними шляхами на формування та реалізацію державної політики та законодавства.

Церква відмежовується від участі у політиці, не дозволяє своїм священикам та єпископам брати участь у діяльності політичних партій та у політичній агітації, балотуватися до органів представницької влади. Проте така «аполітичність» не означає, що священики чи миряни не мають права брати участь у виборах, а останні – балотуватися, або що церква відмовляється від публічного виявлення своєї позиції з важливих суспільних питань²⁴¹.

З цього можна зробити висновок, що вчення православної церкви не суперечить основним принципам побудови громадянського суспільства і може стати основою для включення як віруючих, так і окремих спільнот до його розбудови. Попри це, соціологічне дослідження, яке проводилося у Росії виявило, що православна віра жодним чином не впливає на демократичні установки православних громадян (гіпотеза дослідження була, що нібито православ'я має негативний вплив)²⁴².

Соціальне вчення протестантів в основних моментах подібне до соціальної доктрини православ'я. Наприклад, Церква Адвентистів сьомого дня виступає за правову державу та соціальну справедливість, де кожній особі не лише гарантуються права та свободи, а й надається можливість реалізації кожної особистості. Ця релігійна організація проголошує захист прав, свобод і гідності людини та справедливості. Поруч із цим, адвентисти мають підкорятися будь-якій владі, доки ця влада служить «соціальному добру» і не перешкоджає реалізації права свободи совісті. У протилежному випадку кожен віруючий і церква загалом залишають за собою право діяти згідно з власною совістю та «принципам, що закладені у Євангелії», у т.ч. викривати владу у негідних вчинках та законними шляхами виступати на захист «біблійних принципів»²⁴³.

Проте у соціальному вченні адвентистів існує застереження від насильницького повалення влади. Участь Церкви Адвентистів сьомого дня у житті суспільства не передбачає участі у політичному житті, партійній боротьбі та агітації. Однак такого обмеження не існує для віруючих як громадян країни. Відтак участь їх у суспільно-політичному житті постає як блага діяльність, оскільки приносить користь суспільству та державі. «Адвентисти, – сказано у їхньому соціальному вченні, – призиваються зі всією серйозністю відноситися до можливості брати участь у творенні громадянського

²³⁹ Основи соціальної концепції Української Православної Церкви. – К., 2002. – С. 24.

²⁴⁰ Там само. – С. 15.

²⁴¹ Див.: Там само. – С. 25-26.

²⁴² Christopher M. Orthodox Christianity, Civil Society, and Russian Democracy // Demokratizatsiya. – Summer 2005. – http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3996/is_200507/ai_n15704838/pg_1.

²⁴³ Див.: Основи соціального учения Церкви АСД в Украине // Церковь христиан Адвентистов седьмого дня в Украине. – К., 2003. – С. 183-184. 212.

суспільства»²⁴⁴. Щоправда, у документі йдеться лише про участь у виборах та референдумах, оскільки вони є засобами формування державної влади. Не буде великою помилкою сказати, що подібну соціальну позицію в цілому займають й інші протестантські церкви та деномінації²⁴⁵. У лютому 2008 році вісім християнських керівників поширили звернення «Досвід Християнських Церков у побудові громадянського суспільства». У ньому зокрема підкреслювалося, що Церква є небайдужою до суспільного життя та несе цінності та принципи, «вшанування й утвердження яких здатне преобразити будь-яке суспільство»²⁴⁶.

Діячі конфесій говорять про те, що релігійні організації мають реагувати на події у суспільно-політичному житті країни в межах чинного законодавства²⁴⁷. А як відомо, Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» забороняє релігійним організаціям брати участь у діяльності політичних партій, фінансувати їх, висувати кандидатів до органів влади, агітувати, але разом із цим закон дозволяє брати участь у громадському житті.

Отже, відповідь на перше запитання буде такою: релігійні організації не відкидають можливість брати активну участь у функціонуванні суспільства та політиці (у широкому значенні цього слова). Проте ця активність обмежується соціальною діяльністю (роботою із особами похилого віку, наркоманами, безпритульними тощо), і час від часу виходить до оцінювання суспільно-політичних процесів у державі. Яскравим прикладом останнього є «Звернення до українського народу керівників Церков і релігійних організацій – учасників Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій» з приводу політичної кризи у країні, що була викликана указом Президента про розпуск парламенту у квітні 2007 року. У Зверненні представники шести християнських церков та деномінацій фактично підтримали дострокові парламентські вибори.

Тут ми переходимо до другого запитання. Як відомо, Президентські вибори 2004 року залишили ще багато матеріалу для рефлексій політологам, соціологам, філософам, релігієзнавцям та іншим гуманітаріям. Осмислюючи включення релігійного фактору у ті події, варто визначити, якою мірою Помаранчева революція була політичним феноменом, і наскільки громадянським. Ймовірно, що чіткої відповіді тут не буде. З одного боку, організаторами Майдану була політична опозиція, яка виступала не лише проти порушення прав виборців, а й за кандидата у президенти В. Ющенко. З другого боку, Майдан став символом громадського впливу на владу. Чи був би Майдан без неполітичних гасел? Чи був би Майдан без політичних гасел? А чи можна чітко розділити гасла Майдану на політичні та неполітичні, адже виступ проти фальсифікації виборів прирівнювався до підтримки Ющенко?! Справедливими більшістю прибічників «помаранчевих» вважалися лише такі вибори, в яких виграє кандидат від опозиції.

Участь релігійних організацій у тих виборах була різноманітною. Однозначно втягнутою у виборчий процес була Українська Православна Церква Московського Патріархату, прибічники якої, не соромлячись, проводили хресні ходи не лише на підтримку кандидата від влади, а й під відповідну політичну символіку та транспаранти, роздавали агітаційні листівки прямо у храмах тощо. З іншого боку, після другого туру виборів ряд релігійних організацій – Харківсько-Полтавська єпархія Української Автокефальної Православної Церкви, Українська міжцерковна рада виступили із заявами, що визнають єдиного легітимного Президента України – Віктора Ющенко. Впливові християнські церкви – Українська Православна Церква Київського Патріархату та

²⁴⁴ Там само. – С 189.

²⁴⁵ Див.: Социальная позиция протестантских церквей России. – М., 2003. – 72 с.

²⁴⁶ Звернення предстоятелів християнських церков до християн та усіх людей доброї волі

«Досвід Християнських Церков у побудові громадянського суспільства» // http://www.risu.org.ua/ukr/resources/religdoc/ecumen_doc/appeal_churches&citizenship

²⁴⁷ Див.: Пальчинская М. В. Роль Интернета в политической деятельности религиозных организаций Украины // Наукове пізнання: методологія та технологія. – Вип.. 2. - 2005. – С. 117.

Українська Греко-Католицька Церква – такого собі не дозволяли, хоча опосередковано також були втягнуті до виру політичних подій, зокрема виступаючи на сцені Майдану і вигукуючи «помаранчеві гасла».

У контексті участі релігійних організацій у розвитку громадянського суспільства важливими були: «Звернення керівників християнських Церков України з приводу результатів виборів Президента України» та «Відкритий лист до чинного Президента України пана Леоніда Кучми» керівників шести християнських церков та деномінацій. У Зверненні, яке було оприлюднене з майданівської сцени через два дні після другого туру виборів, йшлося про таке: «Ми, як керівники християнських Церков України і як громадяни нашої Батьківщини, стурбовані несправедливим перебігом виборчої кампанії, а особливо – масовою фальсифікацією результатів народного волевиявлення... Ми закликаємо нашу паству та весь український народ відстоювати правду, зберігати єдність і громадянський мир, дотримуватися Конституції і законів України, не допускати насильства. Ми звертаємося до органів влади... із закликом пам'ятати про свою відповідальність перед Богом за те, як вони виконують покладені на них народом України обов'язки»²⁴⁸. У листі ж до Президента керівники християнських церков та деномінацій нагадували Л. Кучмі його обов'язки як «гаранта Конституції», закликали притягнути до відповідальності фальсифікаторів виборів. «Людські та Божі закони, – йдеться у листі, – уповноважують Вас подбати про законність передачі повноважень легітимно обраному наступникові...»²⁴⁹.

У вирі загальної помаранчевої ейфорії та у порівнянні з прямими закликами інших релігійних організацій до підтримки того чи іншого кандидата, ці звернення християнських лідерів сприймалися як дуже обережні, боязкі. Проте в цих документах була дотримана «золота середина»: і осторонь суспільно-політичних процесів не залишилися, і законодавство не порушили.

Таким чином, теза про те, що релігійні організації у країнах перехідного періоду діють у публічній сфері не в інтересах громадянського суспільства, а у своїх власних інтересах²⁵⁰, потребує, принаймні для України, уточнення – у пограничних, гострих суспільно-політичних ситуаціях деякі релігійні організації можуть цілком адекватно діяти у напрямі розбудови громадянського суспільства. З іншого боку, релігійні організації не змогли голосно заявити про своє ставлення до реорганізації державного органу у справах релігій 2006 року. Нагадаймо, що рішення про підвищення статусу цього органу – з Державного департаменту України у справах релігій при Мін'юсті до Державного комітету України у справах національностей та релігій як центрального органу виконавчої влади – було прийняте без будь-якого попереднього інформування, а тим паче консультацій із громадськістю та релігійними організаціями. Підвищення статусу цього органу аналітики розцінювали як посилення державного тиску на релігійну сферу, а тому дивно, що релігійні організації досить мляво реагували на рішення уряду. Слід згадати, що саме через Держкомрелігій уряд маніпулював Всеукраїнською Радою Церков та релігійних організацій і навіть поширив від її імені заяву, в якій громадян застерігали від вуличних протестів.

Не слід також ігнорувати ще одну важливу тезу соціологів релігії: якщо церкви щось роблять на користь громадянського суспільства, вони можуть перешкоджати такій діяльності іншим суб'єктам, насамперед іншим релігійним організаціям²⁵¹. Але чи

²⁴⁸ Керівники християнських Церков України звернулися до народу України з приводу результатів виборів Президента України // <http://www.risu.org.ua/ukr/news/article;3671>.

²⁴⁹ Провідники 6-ти християнських Церков звернулися до чинного Президента України // <http://www.risu.org.ua/ukr/news/articlei3797>.

²⁵⁰ Horvat V. Church in Democratic Transition between the State and the Civil Society // Religion in Eastern Europe. - 2004. - Vol. XXIV, №2. - P. 5.

²⁵¹ Borowik I. Religion and Civil Society in Poland in the Process of Democratic transformations // Religion and Patterns of Social Transformations. - Zagreb, 2004. - P. 133.

зможуть релігійні організації активно брати участь у розвитку громадянського суспільства без беззастережного прийняття конституційних принципів відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави та рівності усіх релігій (релігійних організацій) перед законом, що фактично означає рівні можливості участі у житті суспільства?

Громадські організації, які працюють на благо громадянського суспільства, розглядають одна одну не як конкурентів, а як партнерів. Повторимося знову – монополія якоїсь церкви на участь у суспільно-політичних процесах країни є не в інтересах громадянського суспільства, а навпаки – розвиток та підтримка релігійного плюралізму є однією з необхідних умов демократичних перетворень.

Ми підійшли ще до одного питання, якого до цього часу уникали: чи потрібна самому суспільству активна участь релігійних організацій у консультаціях, дискусіях, дебатах, адже воно (суспільство) позиціонує себе як світське? Для розвитку громадянського суспільства безперечно важливим є утвердження релігійної толерантності та зменшення конфліктів на релігійному ґрунті, що можливо лише при постійній співпраці між релігійними організаціями. Також важливо, щоб голос церков та релігійних організацій, як репрезентантів віруючого населення України, брався до уваги у державній внутрішній політиці. Проте не слід гіперболізувати це представництво, оскільки більшість українських віруючих є такими лише номінально. Концепт громадянського суспільства передбачає активну участь усіх бажаючих сторін, і тому немає підстав виключати із цього процесу релігійні організації.

Галина РОГОВА (Кишинів, МОЛДОВА)

ХРИСТІЯНСЬКІ МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ В СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЦІ

Поняття «моральної політики» постійно витає в атмосфері молдавського суспільства новітньої доби. На початку 90-х років ХХ століття пошуки моральних основ політики відбувався у вигляді демократичного ентузіазму й рішучого бажання позбавитися подвійних, а то й потрійних морально-етичних стандартів радянського режиму (на кшталт: «говоримо одне, думаємо по-другому, а діємо по-третьому»). Ця наївна, але щира романтика духовного і соціального оновлення наповняла паруси всіх політичних сил, які боролися за незалежну демократичну Молдову. Тоді ж таки, на противагу «бездуховній, безбожній політиці» радянських часів, зазвучали гасла: повернутися до моральних основ християнства і сповідувати їх в реальній політиці.

На пам'яті нашого покоління - багатотисячні мітинги на Площі національного зібрання в Кишиневі та інших населених пунктах республіки, що відбувалися під сильним релігійним впливом. Така активність мас була не лише проявом свободи совісті, але й демонстрацією ідеологічного та морального вибору громадян. Суспільство своєю політично активною більшістю обирало християнські моральні цінності та чесноти для свого майбутнього – як політичного, так і позаполітичного.

В позаполітичному (приватному) житті членів молдавського суспільства християнство дійсно посіло значне місце: зріс інтерес людей до релігії, християнського вчення, в тому числі й морального, зросла кількість церковних парафій, активізувалося воцерковлення молодого покоління. Інакше кажучи, християнська моральна проповідь набувала широкого розголосу та практичного втілення.

Активізація релігійного життя на початку демократичного руху спричиняла сподівання на діалог влади з народом, влади з церквою. То ж релігійні діячі різних християнських конфесій активно вкючилися у виборчий процес до Парламенту, органів